

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.36550/2522-9230.2020.8.7>

*Сокуренко Олена Анатоліївна,
кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри галузевого права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка
email: elena-ljashenko4@rambler.ru
<https://orcid.org/0000-0002-8169-3720>*

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

У статті досліджується поняття та зміст принципів пенсійного забезпечення в Україні. На основі узагальнення, під принципами пенсійного забезпечення запропоновано розуміти основоположні засади, що виражають суттєві ознаки та визначають спрямованість правового регулювання пенсійних правовідносин, складають предмет права пенсійного забезпечення та базуються на загальності, доступності, диференціації та стимуляції.

Здійснено аналіз положень чинного законодавства, якими визначаються принципи пенсійного забезпечення та проаналізовано погляди науковців відповідно тематики дослідження.

Враховуючи наукові погляди, зазначено, що пенсійне забезпечення має будуватися на таких принципах: принцип загальності пенсійного забезпечення; принцип доступності умов виникнення права на пенсійне забезпечення; принцип багатоманітності видів пенсійного забезпечення; принцип диференціації умов пенсійного забезпечення; принцип права вибору пенсійного забезпечення; принцип надання пенсійного забезпечення на рівні не нижче від прожиткового мінімуму; принцип здійснення пенсійного забезпечення на основі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та недержавного пенсійного страхування; принцип здійснення пенсійного забезпечення за рахунок коштів у цільових фондах; принцип охорони та захисту прав громадян на пенсійне забезпечення.

У ході дослідження з'ясовано, що старіння населення суттєво послаблює солідарну модель пенсійної системи. Якщо додати до цього типові для українців проблеми низьких зарплат та «зарплат у конвертах», виплат спеціальних пенсій, то в результаті утворюється дефіцит Пенсійного фонду.

Враховуючи проблематику пенсійного забезпечення, наголошено, що в сучасних умовах надзвичайної актуальності набуває «горизонтальний» принцип соціальної справедливості. Цей принцип є системою рівних організаційних та правових умов щодо реалізації права на пенсію всім учасникам суспільного життя, що забезпечується державою. Зазначено, що основою принципу соціальної справедливості пенсійної системи є залежність трудових пенсій від трудового вкладу громадян.

Огрунтовано, що принципи, які забезпечують правотворчість у розвитку пенсійної системи, реалізацію права та єдність правопорядку в цілому, впливають на роз'яснення норм законодавства їх тлумачення. На законодавчому рівні виступають критерієм оцінювання та легітимності.

Ключові слова: пенсійне забезпечення, принципи, пенсійна система, населення, пенсія, виплати.

Sokurenko O. MAIN PRINCIPLES OF PENSION SUPPORT IN UKRAINE

The article explores the concept and content of the principles of pension provision in Ukraine. On the basis of generalization, the principles of pension provision are proposed to understand the fundamental principles that express the essential features and determine the direction of the legal regulation of pension relationships, constitute the subject of pension entitlement and are based on commonality, affordability, differentiation and incentives.

The provisions of the current legislation are analyzed, which determine the principles of pension provision and analyze the views of scientists in accordance with the subject of research.

Taking into account scientific considerations, it is stated that pension insurance should be based on the following principles: the principle of generality of pension insurance; the principle of availability of conditions for the emergence of the right to a pension; the principle of multi-volume pension provision; the principle of differentiation of pension conditions; the principle of the right to choose a pension; the principle of providing a pension at a level not lower than the subsistence minimum; the principle of provision of a pension on the basis of compulsory state pension insurance and private pension insurance; the principle of provision of pension funds at the expense of funds from trust funds; the principle of protection and protection of citizens' rights to pension provision.

The study found that the aging of the population significantly weakens the solidarity model of the pension system. Adding to this the problem of low wages and “envelope wages”, the payment of special pensions typical for Ukrainians, the result is a deficit of the Pension Fund.

Taking into account the issues of pension provision, it is emphasized that in today's conditions of extreme relevance, the “horizontal” principle of social justice becomes. This principle is a system of equal organizational and legal conditions for the exercise of the right to pension to all participants of public life provided by the state. It is stated that the basis of the principle of

social justice of the pension system is the dependence of labor pensions on the labor contribution of citizens.

It is justified that the principles that ensure law-making in the development of the pension system, the implementation of law and the unity of law and order in general, influence the interpretation of the rules of law for their interpretation. At the legislative level, they are the criterion of evaluation and legitimacy.

Key words: pension, principles, pension system, population, pension, payments.

Постановка проблеми. Становлення України як демократичної, соціальної та правової держави на основі принципу верховенства права, утвердження ідей верховенства прав та свобод людини, розподілу влад, сучасної моделі громадянського суспільства передбачає вироблення дієвих та конструктивних кроків, спрямованих на проведення соціальних реформ і, насамперед, реформування наявної системи пенсійного забезпечення як такого, що зачіпає інтереси кожної людини.

Право на пенсійне забезпечення є одним із основоположних прав. Ст. 46 Конституції України передбачає, що громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрата годувальника, безробіття незалежних від них обставин та в інших випадках передбачених законом. Ч. 2 ст. 46 Конституції України, передбачає, що пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму встановленого законом. У межах дослідження одним із першочергових є питання визначення принципів пенсійного забезпечення та реформи, необхідність їх провадження у життя.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Науковою розробкою питань пенсійного забезпечення в Україні займалися такі вчені-правники Н.Б.Болотіна, В.Н.Дурденевський, В.В.Жернаков, І.В.Оклей, С.М. Прилипко, І.М. Сирота, М.П. Стадник, О.М. Ярошенко, Н.М.Хуторян.

Метою статті є дослідження змісту та понятійного апарату принципів пенсійного забезпечення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Принципи пенсійного забезпечення завжди знаходилися в центрі уваги науковців. Ще радянській юридичній літературі були розроблені принципи пенсійного забезпечення робітників і службовців (Є.І.Астрахан), єдиної пенсійної системи (М.Л. Захаров), радянського права пенсійного забезпечення (Е.Г.Тучкова). Так, наприклад, С.І. Астрахан в якості принципів пенсійного забезпечення визначав: поширення державного пенсійного забезпечення на усіх робітників і службовців; виплата пенсій виключно за рахунок держави.

О.Ф.Скакун зазначає, що принципами права є загальноприйняті норми-ідеї, які мають найвищий авторитет та слугують основними засадами правового регулювання суспільних відносин [1, с. 242]. Принципи пенсійного забезпечення безпосередньо визначив О.М.Ярошенко, зазначивши, що основні положення, які відображають сутність і зміст норм пенсійного забезпечення, зумовлюють його внутрішню єдність та визначають перспективи розвитку [2, с. 10]. Коректнішим, на нашу думку, є визначення В.В. Жернакова, який називає принципами пенсійного забезпечення керівні положення, закріплені в нормах права пенсійного забезпечення, що виражають суттєві ознаки відносин, які складають предмет права пенсійного забезпечення [3, с. 7].

І.М. Сирота під принципами пенсійного забезпечення пропонує розуміти загальність і доступність умов реалізації права на пенсію; багатотомність видів пенсійного забезпечення; диференціація умов і норм пенсійного забезпечення; забезпечення на рівні не нижче від прожиткового мінімуму; здійснення пенсійного забезпечення за рахунок коштів державного Пенсійного фонду; здійснення пенсійного забезпечення державними органами; соціально-трудова реабілітація і стимулювання трудової діяльності громадян, які частково втратили працездатність; охорону права громадян на пенсійне забезпечення.

Отже, принципи пенсійного забезпечення це основоположні засади, що виражають суттєві ознаки та визначають спрямованість правового регулювання пенсійних правовідносин, складають предмет права пенсійного забезпечення та базуються на загальності, доступності, багатотомності, диференціації та стимулюванні.

Б.І.Сташків виокремлює такі принципи пенсійного права: 1) принципи поєднання солідарної та накопичувальної пенсійних систем; 2) особистої відповідальності працівника за рівень свого матеріального забезпечення при виході на пенсію; 3) забезпечення пенсією в усіх випадках втрати працездатності; 4) обов'язковості державного пенсійного страхування для всіх найманих та самозайнятих працівників і призначення пенсій тільки тим, хто сплачував внески; 5) принцип права вибору пенсійних виплат та поєднання пенсійного забезпечення з іншими соціальними виплатами [4, с. 141].

У дисертаційному дослідженні М.Д.Ждана зустрічаємо досить чималий перелік принципів пенсійного забезпечення: 1) принцип загальності та доступності умов реалізації прав на пенсію; 2) принцип особистої відповідальності працівника за рівень свого матеріального забезпечення при виході на пенсію; 3) принцип забезпечення пенсією на рівні не нижче від прожиткового мінімуму; 4) принцип багатотомність видів пенсійного забезпечення; 5) принцип диференціації умов пенсійного забезпечення; 6) принцип обов'язковості державного пенсійного страхування для всіх найманих та само зайнятих працівників і призначення пенсій тільки тим, хто сплачував внески; 7) принцип права вибору пенсійних виплат та поєднання пенсійного забезпечення з іншими соціальними виплатами; 8) принцип здійснення пенсійного забезпечення за рахунок коштів державного Пенсійного фонду; 9) принцип здійснення пенсійного забезпечення державними органами [5, с. 45].

Враховуючи викладене, пенсійне забезпечення має ґрунтуватися на таких принципах:

1) принцип загальності пенсійного забезпечення. Цей принцип означає, що право на пенсійне забезпечення має загальне коло осіб та законодавством не передбачене будь-яких обмежень у праві на отримання пенсійного забезпечення за ознаками раси, статі, політичних поглядів, релігійних чи інших переконань, етнічного і соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними чи іншими ознаками.

2) принцип доступності умов виникнення права на пенсійне забезпечення.

3) принцип багатотомності видів пенсійного забезпечення. Він полягає у тому, що пенсійну систему України складає як загальнообов'язкове державне, так і добровільне недержавне пенсійне забезпечення.

4) принцип диференціації умов пенсійного забезпечення.

5) принцип права вибору пенсійного забезпечення. Українським законодавством передбачається, що у разі, якщо особа одночасно має право на декілька видів пенсій, то вона має право обрати та отримувати лише один вид пенсії. Тобто, в кожному із трьох рівнів системи пенсійного забезпечення застрахована особа може отримувати по одному виду пенсії.

6) принцип надання пенсійного забезпечення на рівні не нижче від прожиткового мінімуму.

7) принцип здійснення пенсійного забезпечення на основі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та недержавного пенсійного страхування. Пенсійне законодавство України передбачає, що право на пенсійне забезпечення мають лише ті особи, які застраховані в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та недержавного пенсійного забезпечення. Також чітко встановлений перелік осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню та тих осіб, які можуть на добровільних засадах приймати участь у цьому страхуванні.

8) принцип здійснення пенсійного забезпечення за рахунок коштів у цільових фондах

9) принцип охоронити захисту прав громадян на пенсійне забезпечення. Цей принцип знаходить відображення в багатьох вітчизняних нормативно-правових актах. Так, він закріплений у Конституції України, відповідно до якої держава гарантує пенсійне забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел пенсійного забезпечення на рівні, що не може бути нижчим від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

В цьому контексті слід зазначити, що старіння населення суттєво послаблює солідарну модель пенсійної системи. Якщо додати до цього типові для українців проблеми низьких зарплат та «зарплат у конвертах», виплат спеціальних пенсій, то в результаті утворюється дефіцит Пенсійного фонду. Не ставлячи під сумнів важливість всіх вищенаведених принципів побудови пенсійної системи вважаємо, що в сучасних умовах надзвичайної актуальності набуває «горизонтальний» принцип соціальної справедливості. Цей принцип є системою рівних організаційних та правових умов щодо реалізації права на пенсію всім учасникам суспільного життя, що забезпечується державою. Варто погодитися з позицією Н. Хуторян [6, с. 156], що принцип соціальної справедливості визначає:

– рівні підстави виникнення права на трудову пенсію для кожного громадянина;

– умотивоване співвідношення мінімального та максимального розмірів пенсії;

– єдиний механізм розрахунку заробітку для обчислення розміру пенсії та диференціація її розміру залежно від трудового внеску працівника.

Безперечною основою принципу соціальної справедливості пенсійної системі є залежність трудових пенсій від трудового вкладу громадян. Однак чинне законодавство нерідко відступає від цього принципу.

Так, більшість пенсіонерів України забезпечується пенсіями відповідно до положень Закону України від 5 листопада 1991 року № 1788-ХІІ «Про пенсійне забезпечення» [7], які визначають загальні підстави виникнення пенсійного права громадян, забезпечення його реалізації, механізми розрахунку розміру пенсії.

Впровадження недержавного пенсійного забезпечення є одним з основних завдань і важливих кроків реформування системи пенсійного забезпечення України. Основними принципами його діяльності, на думку І. Новікова, є:

– добровільність вибору фізичними особами типу пенсійної виплати;

– створення умов недержавного пенсійного забезпечення на законодавчому рівні;

– зацікавленість юридичних і фізичних осіб у співпраці з недержавним пенсійним фондом;

– формування пенсійних фондів юридичними та фізичними особами, а також їх добровільними об'єднаннями;

– прийняття рішення роботодавцем про сплату пенсійних внесків на користь своїх працівників на добровільних засадах;

– формування мотивації роботодавців щодо здійснення пенсійних внесків на користь своїх працівників;

– рівноправність учасників, які залучені до однієї пенсійної схеми;

– розрахунок розміру пенсійної виплати в залежності від розміру пенсійних внесків, що перебувають на індивідуальному пенсійному рахунку застрахованої особи;

– гарантування учаснику фонду або застрахованої особи реалізації прав, наданих Законом;

– державне регулювання тарифів на послуги, що надаються у межах недержавного пенсійного забезпечення, діяльності з недержавного пенсійного забезпечення та нагляду за її здійсненням;

– суворя відповідальність суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення за порушення норм, передбачених Законом та іншими актами.

Висновки. Аналіз законодавчих та підзаконних актів дозволяє зробити висновок, що в Україні кожній особі, яка має право на пенсію, держава гарантує встановлені законом види і розміри пенсії. У разі порушення пенсійних прав кожен має право на їх поновлення в судовому порядку.

Отже, принципи, які забезпечують правотворчість у розвитку пенсійної системи, реалізацію права та єдність правопорядку в цілому, дозволяють глибше з'ясувати сенс конкретних норм законодавства та відіграють важливу роль для їх тлумачення. Крім того, принципи, що є критеріями легітимності чинного законодавства, можуть бути використані для оцінки його змісту. В цілому, чітке визначення та наповнення конкретним змістом мети, завдань та принципів державного управління пенсійною системою є основою для досягнення результативності її розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник. Київ : Алерта, 2013. 524 с.
2. Пенсійне забезпечення : підручник / О.М. Ярошенко, С.М. Прилипко, А.М. Слюсар та ін.; за ред. О.М. Ярошенка. Харків : Право, 2017. 308 с.
3. Пенсійне забезпечення : навчальний посібник / І.А. Ветухова, Г.О. Яковлева, О.М. Ярошенко, за ред. В.В. Жернакова. Харків : Національний університет «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого», 2013. 230 с.
4. Сташків Б.І. Теорія права соціального забезпечення : навч. посіб. К. : Знання, 2005. С. 141-145.
5. Ждан М.Д. Особливості реалізації права на пенсію науковими (науково-педагогічними) працівниками: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків. 2007. С. 51.
6. Хуторян Н. М. Пенсійні правовідносини в Україні : монографія. К. : Юрид. думка, 2013. 276 с.
7. Про пенсійне забезпечення : Закон України від 01.10.2011 № 1788-ХІІ. Дата оновлення: 04.06.2019. URL : <http://zakon1.rada.gov.ua./cgibin/laws/main.cgi?nreg=1788-12>. (дата звернення: 25.12.2019).

REFERENCES:

1. Skakun, O. (2013). *Teoriya derzhavy i prava* : pidruchnyk. Kyiv : Alerta. [in Ukrainian].
2. Yaroshenko, O. (Ed.) (2017). *Pensiyne zabezpechennya* : pidruchnyk. Kharkiv: Law. [in Ukrainian].
3. Zernakov, V. (Ed.) (2013). *Pensiyne zabezpechennya : navchal'nyu posibnyk*. Kharkiv: National University of Law Academy of Ukraine Yaroslav the Wise ». [in Ukrainian].
4. Stashkov, B. (2005). *Teoriya prava sotsial'noho zabezpechennya : navch. Posib*. Kyiv: Knowledge. [in Ukrainian].
5. Zhdan, M. (2007). *Osoblyvosti realizatsiyi prava na pensiyu naukovymu (naukovo-pedahohichnymy) pratsivnykamy* [Features of realization of the right to pension by scientific (scientific-pedagogical) employees] (*Candidate's thesis*). Kharkiv. [in Ukrainian].
6. Khutoryan, N. (2013). *Pensiyne pravovidnosyny v Ukrayini* : monohrafiya. Kyiv: Legal opinion. [in Ukrainian].
7. *Pro pensiyne zabezpechennya: Zakon Ukrayiny*. [*«On pensions»: Law of Ukraine*]. URL : <http://zakon1.rada.gov.ua./cgibin/laws/main.cgi?nreg=1788-12>. (accessed: 25.12.2019).

Стаття надійшла до редакції: 29.12.2019